

PTAK (760) *sb m*

ptak (760), [ptach].

-âk(-), -âc- (613), -ak(-) (16); -ak(-) *SkarJedn, Oczko, RybGęśli, SarnStat*; -âk(-) : -ak(-) *BierEz* (34:1), *RejWiz* (17:1), *Leop* (25:1), *BielKron* (85:1), *Mącz* (69:4), *BielSpr* (5:2), *BudBib* (9:1), *WysKaz* (1:1).

sg N ptâk (164). ◇ *G* ptâka (19). ◇ *D* ptâkowi (7). ◇ *A* ptâka (43), ptâk (3) *RejFig, RejZwierz, RejZwierc*. ◇ *N a. A* ptâk (1). ◇ *I* ptâki(e)m (4). ◇ *L* ptâku (5). ◇ *V* ptâku (3). ◇ *pl N* ptâcy (178), ptâki (11); -ki *WysKaz, SkarKazSej*; -cy : -ki *MiechGlab* (2:1), *KrowObr* (3:2), *RejWiz* (7:1), *BielKron* (14:3), *Mącz* (12:2). ◇ *G* ptâków (113); -ów (16), -(o)w (97). ◇ *D* ptâków (40), ptâkâm (1) *Leop*; -óm (4), -(o)m (36). ◇ *A* ptâki (108). ◇ *N a. A* ptâki (1). ◇ *G a. A* ptâk(o)w (1). ◇ *I* ptâki (40), ptâkami (1); -i : -ami *Mącz* (2:1). ◇ *A a. I* ptâki (1). ◇ *L* ptâc(e)ch (7), ptâk(o)ch (4), ptâkach (4); -(e)ch *BielKron*; -(o)ch *Mymer*¹, *RejZwierc*; -ach *GrabowSet*; -(e)ch : -(o)ch : -ach *GlabGad* (1:-:2), *FalZioł* (5:2). ◇ *V* ptâcy (1).

Składnia przydawki i orzeczenia przy N pl typu: ptacy jacy, ptacy byli (110), *jakie ptacy, ptacy były* (2); *jacy, byli* : *jakie, były* *GlabGad* (1:1), *Mącz* (7:1). ◇ *jakie ptaki* (4).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI (dwa z niżej notowanych przykładów) – XVIII w.

1. *zool. Avis* (Rost); *zwierzę kregowe mające skrzydła; avis* *Murm, Mymer*¹, *BartBydż, Miech, HistAl, Vulg, PolAnt, Mącz, Modrz, Calag, Calep, Cn; volucris* (*a. volucer*) *Murm, BartBydż, HistAl, Vulg, PolAnt, Mącz, Cn; ales* *Miech, Mącz, Calag, Calep, Cn; volatilis* *Vulg, PolAnt, Mącz; avicula* *Murm* (758) : Sęp dla tego łupi ptaka/ iżby go ziađł nieboraká. *March*¹ A3v; Oracž ná roli [...] Sidł był w ieden czás náftáwiał: Ná ptaki ktorzy bywáli/ Zboże z roley wybieráli. *BierEz* Kv; [*Jastrzębie*] Závždy się z łobą bijáli/ Inym ptakom pokoy dáli. *BierEz* S2v, F, H2v, H3, K2 [3 r.], K3 (29); *OpecŻyw* 26v, 193; *Involucris avis*, [...] Ptak ktory nyelata. *Murm* 43, 43, 80, 81 [5 r.], 82; *Mymer*¹ *nlb* 1v, k. 24v [2 r.]; wktorym ogrodzýe też była łtudnya iafna/ było też tam dofytz ptakow trzyfcye łpyewaiących *HistJóz* B3v, A4v; *BartBydż* 126b, 173 [2 r.]; ORzeł miedzy ptaki ieft namężnieyłzi y náfwiebodnieyłzy *FalZioł* IV 17a; Mocz iego [*sokoła*] włzytka w pierfiach á włkrzidłach, przeto gdi⁸⁰ maią na takie⁸⁰ ptaka pułcić/ mułi go nie rychło vkazać aż trocheý odeydzie *FalZioł* IV 23b, kt, +7a, I 58d, III 35c, IV 6b (40); przeto gdyby ptaci tak wiele płodu mięłne⁸⁰ w łobie nołiły nie mogłiby latać *GlabGad* H6v; Zalię ptaci iż ie dełzcz zmoczy thakieý y z ziębi przeto pierzim władnąć nie mogą ani ku lataniu ani ku zagrzaniu, á dla tego łie przed nim kryją. *GlabGad* I, C [3 r.], C4v, C6, C7v, D2 (20); Thedy zawoławłzy do łwego łudu mowłł, Oto ten ptak [*tj. bocian*] wiedzác przłłł rzec iż miałto ma być wzięto, indzie łie przenołi á vcieka. *MiechGlab* 56, 21, 63; *March*³ V3; *WróbŻołt* hh8v; Yž dobri ptak dobrze łpiewa. *WróbŻołtGlab* A4v; *RejPs* 75, 148, 152v, 155v; *LibMal* 1544/85v; A y ptaka tego ganią A zową go prołtą kanią/ Czo łobie tak pocźnie grubie Vłapiwłzy iż nie skubie *RejJóz* E, I8v; *SeklKat* K4v; Gdi łie pothym dzień przyblżiał/ przylecieli wielcy ptacy czerwoni/ á nołi v nich y nogi czárne/ ktorzy im też nic nie łzkodzili *HistAl* H7, A5v, I7v, K4; *KromRozm* III C8; *BielKom* D2v; *LubPs* A4v, R6v; *GroicPorz* ll2v; Iego [*św. Franciszka*] kazánia ptacy łlucháli/ y ná pogrzebie iego łpiewáli. *KrowObr* 144v, 50v, 80v, 97, 145 [4 r.], 145v, Rr3v, Tt4; *RejWiz* 37v, 78,

100, 103, Dd2v; Rościcie/ mnożcie fie/ á nápełniaycie wody morłkie/ á ptaczy nyechay fie mnożą ná ziemi *Leop Gen* 1/22, *Gen* 8/20, 15/10, 11, *Num* 11 *arg*, *Sap* 19 *arg* (10); *RejFig* Bb4; Kiedy chłop fiál konopye/ Iáľkoľká woľáľá/ Cići pyći będą nići/ ptaki przeľtrzegáľá. A gdy ptacy nie dbáľi/ iż iuż chłop miał nići/ Vcieľká w dách do niego/ nie czekáiąc wići. *RejZwierz* 126v, 17v, 20v, 89v, 110v, 117v (10); Tedy fie zlećiaľo łtádo ptakow do łcierwow/ á Abram odganiaľ ie. *BibRadz Gen* 15/11; Krwieżadney [!] wżywáć nie będąćie/ gđziekolwiek będąćie mieľzkáć/ ták z ptakow iáko y z bydľat. *BibRadz Lev* 7/26, *Gen* 1/22, 7/14, 8/19, 15/10, I 8b *marg* [2 r.] (14); [Mojżesz] łwoim ludzyem wodę w morzu otworzył/ drugá z opoki wywiodľ/ ptaki/ Mánnę/ z niebá przyzwał *BielKron* 46, 1 *marg*, 5v, 16v [2 r.], 25, 31 [2 r.] (44); *KwiatKsiąż* P2 [2 r.]; Alcion, Ptak ktory w poľrząd źimy nád morzem fie łęże *Mącz* 6c; Garrio [...], Grucham/ łzchebiećę yáko ptacy czinią gárdľy. *Mącz* 142c; Plumo, Obráľtam piérzem/ Poczinam fie piérzić/ Iáko gdy młode ptaki poczináyá obráľtáć. *Mącz* 306c, 6d, 12c, 20d, 35d, 37b (56); *SienLek* 9, 9v, 94, 245 *żp*; *RejAp* 162v [2 r.]; *GórnDworz* Ffv, Ll5, Ll6; *HistRzym* 113; Bo ten ptak [orzeľ] nád ine ptaki/ Swey zacności dziwne znáki/ Nád przyrodzenie łpráwuie *RejPos* A2, A2, 56, 67v, 198, 218v (13); iáko pan bog był dziwnym łtrożem iego [*Eliasza*]/ iáko krucy y ini ptacy mu łľużyľi/ żywności y ine potrzeby mu nošili *RejZwierz* 124v, 50, 52, 67v, 72v, 97 (10); *BielSpr* 49; *BudBib* I 59d *marg*, 4. *Esdr* 5/6; *Strum* D2v; *BudNT Apoc* 18/2; *PaprPan* G4v, Ov; *Oczko* 4; *Calag* 541b; Ptak oku memu żaden nie wľęże/ Gđziekolwiek iedno nachytrżey łye łęże *KochPs* 75, 116, 155, 159; *SkarŻyw* 51, 52, 117, 131, 249 (11); ponieważ y iáie ptaká y ptak bęż [!] iáia rodzić fie nie może *StryjKron* 1; To łpráwiwľy onego bydľá ná ofiaře pobitego mieľá/ y ptaki wárżá/ pieką y łmáżá *StryjKron* 160, 1 [2 r.], 295, 345; *CzechEp* 99 [2 r.]; Bądż ptaká/ bądż záiaćá łzukaľż po tem boru/ Goľćiu/ łľuchay méy rády/ łtap máľo do dworu/ Pewnieľża tu żwierzyná *KochFr* 77, 117; *BielSen* 5, 6 [5 r.], 8, 11; Teraz práwie łwiat łye wľzyľtek łmieie/ Zbożá wľtáľy/ wiátr zachodny wieie: Ptacy łobie gniazdá omyłáia/ A przededniem łpiéwáć poczynáia. *KochPieś* 3, 54; *KochSob* 65, 70; *PudľFr* 30, 32; *ArtKanc* K18; *Calep* 51a, 115b, 116a, 118a, 188b (8); *GostGosp* 30, 48; *GórnTroas* 42; Rowny fież zdam męką Prometeufżowi/ Ktory był ná łkále przykowan ptakowi *GrabowSet* R4v, Ev, R4v; *RybGęśli* C4v; *WujNT* 245 *marg*, *Apoc* 19 *arg*, 19/17, 21; *KmitaSpit* A2, A2v, A3, A3v, A4v (23); *PowodPr* 79; *CzahTr* H4v, Lv; *GostCast* 52; Murárzá wćy murowáć iáľkoľká/ [...] Ciełlá fież wćy od ptakow gdy w Máiu/ Buduia w gáiu. *KlonFlis* E3, B4v; *KlonWor ded* **3, 39.

W połączeniu z nazwą [w tym: nazwa + ptak (9), ptak + nazwa (7); tak wezwany (1), zową je (1)] (16): Krzcżoti ptaci łkad pochodzą. *MiechGlab* **2, *7; Herodij domus dux est eorum [...]. Na tych drzewach dom iest herodiufa/ Ptaka tak wezwanego, ktori fie gniezdzi na drze wie [!] Cedrowym *WróbŻoľt* 103/19; *LubPs* A4v; Wyłkádaia to/ iż krowę [Io] miała Herb á Iuno ptaká Pawu *BielKron* 21, 20v, 40, 141v *marg*, 271, 463 [2 r.]; Phasianus, Ptak/ fáľian/ áľbo fáżánt. *Mącz* [297]b, 349d; Onocrotalus – Bak ptak. *Calep* [730]b; Ptak Pelikan rad puľthym mieľcom *LatHar* 167 *marg*, 387.

W połączeniach szeregowych (60): *OpecŻyw* 149v; *FalZioľ* +6v, IV *kt*; kthore [lasy] Zmodz w wielkiey czci miała, iako domy Bofkie y to czo w tich łefiech było, iako ptaki, zwierżęta, robaki za łwięta rzecz mieli nie łmieiaćż żadney rzeczy tykać czo kolwiek by tam węľżło *MiechGlab* [89]; *KłosAlg* A3; Włfytko to co widzimy/ dlá nas łtworzyć raczył Niebo ziemię/ żywioľy/ y inłfe

pożytki Ptaki ryby zwierzęta y owoce wślytki. *KlerWes* A; *WróbŻołt* 148/10; *RejJóz* E5; *RejKup* o5v; *GliczKsiąż* C6; [*Jezus Chrystus jest tylko*] zdrowim duźnym y cieiełnym/ błogofławieńftwem/ obroną/ y lekarftwem zbáwiennym. A nie ty martwe Baránki/ Ptaki/ Kołatze/ [...] y infze rzetzy. *KrowObr* 98, 111; *Leop Gen* 7/21, *Lev* 1 arg, 1.*Cor* 15/39, *Iac* 3/7; *RejZwierz kt*; Y wywiedź zá łobą wślytki źwierzęta/ ktore są z tobą/ ptaki/ bydłéta y gad płázájący się po źiemni/ á niech wydáią płod/ á rozradzáią się *BibRadz Gen* 8/16, *Gen* 1/26, 28, 30, 7/21, *Ez* 38/20, 4.*Esdr* 6/47; *BielKron* 1v, 4v, 76v, 79, 192v (13); *Mqcz* 500b; *SienLek* 30v, 142v, 195; *RejPos* 162, 175v; Pátrzayże iáko tu widzimy ná tey nędzney zyemi rozmáite rozności w przyrodzeniu/ ták miedzy źwirzety/ tákże miedzy rozlicznymi ptaki/ rybámi/ drzewy/ y miedzy ziołj rozmágitemi *RejZwierc* 2v, [121], 150v; Máią theż łwe wroźki Tátárowie rozmáithe przez wiátr/ przez ptaki/ y przez Konie *BielSpr* 68; *BudBib Lev* 17/13; *CzechRozm* 242; Y wy páná chwalić maćie [...] Góry/ y polá zniżoné/ Drzewá płodné/ drzewá płoné/ Zwiérzéta/ bydło/ robacy/ Y odźiani piérzem ptacy. *KochPs* 215; *SkarŻyw* A3, 271; Kiedyś było to ná świcie że iedno łami Bogowie ná niem żyli/ á śmiertelnego nie było/ áni bydła/ áni ptakow/ áni ludzi. *GórnRozm* N; *Calep* 55b, 1131b; *LatHar* 560; Y odmienili chwałę nieśmiertelnego Bogá/ w podobieńftwo obrázu człowieká śmiertelnego/ y ptakow/ y czworonogich zwierząt/ y gádzin. *WujNT Rom* 1/23; Abowiem wśelkie przyrodzenie źwierząt y ptakow y gádzin y innych dawa się vłkromić *WujNT Iac* 3/7; *KmitaSpit* C4; Ogniem [*Pan*] wiátr przykrył/ dźierzá źiemię wody/ Roznym náturom kázał vżyć zgody/ Temiź źwierz/ ptaki/ ryby/ drzewá z źioły/ Trzyma żywioły. *SzarzRyt* B4.

W porównaniach (50):

~ *Jako comparandum* (49): Rodzi się [*nietoperz*] nie z iaiecz iáko ptaczy/ ale iáko infze myźzy, albo ziemne zwierzęta ktore telko lataniem przechodzi. *FalZioł* IV 27b; *BielŻyw* 164; *WróbŻołt* łł7; Bo iáko ptak na łepie dales się vłović *RejJóz* [I]3; *SeklKat* K3v; Dufzá/ yáko by ptak w klatce. *RejWiz* 171 marg [*idem* Cc5v], 22, 37, 42, 43v, 55, 104, Cc5v; Dobądź á wyrwiey się iáko Sárnká z rąk/ y iáko ptak z ręki ptałńnikowey. *Leop Prov* 6/5, *Os* 9/11; *BibRadz Iob* 40/24, *Prov* 27/8, *Thren* 3/52, *Os* 11/11, *Eccli* 27/20; Piáli teź o nim [*Aleksandrze*] drudzy iáko by się wpufzczał w morze w śkláney łkrzyni/ chcąc wiedzyeć morfką głębokość y dziwy/ álbo látác s ptaki [*tj. jak ptak*] pod obłoki chcąc wiedzyeć dálekość do niebá *BielKron* 127, 81v, 251v, 450, 460; *GórnDworz* L14v; *BielSpr* 10v; *BudBib Prov* 7/23, *Thren* 3/52, *Dan* 7/7, *Os* 9/11; *CzechRozm* 122v; *PaprPan* A3v; ále iáko ptakom łkrzydła [*quemadmodum avibus alae*] do latánia/ ták człowiekowi dáne są członki do roboty/ iáko naczynie. *ModrzBaz* 37; Iáko ptak liché dźiatki łkrzydły łwemi krije/ Ták człowiek pod załoną łálki twoiéy žije. *KochPs* 51, 16; *SkarŻyw* 63, 341; *CzechEp* 326; *KochPieś* 19; Do twego Domu wierni się łchadzáią/ iák ku gniazdom ptacy się zlatáią *ArtKanc* K8; *GórnTroas* 35; Obacz me łerce y žáłości związek/ Prze grzech człęsto pełniony/ Co iák ptak śrzod gáłázek Nárzeka vtrapiony *GrabowSet* N2, D; *WysKaz* 12 [2 r.]; *SkarKaz* 639b, 82a, 609b; [[*O poslach na sejm w Piotrkowie*] A wszakże rozumiem *per coniecturas* [*tj. przez domysły*], że się rozlecają jako ptacy, nic potrzebnego nie postanowiwszy. *ListyPol* II 1548/176; Iáko ptach się wyrwie s łydła/ Tak dufzá náłzá vśzlá/ S łydla my iufz wyzwoleny *Krofej* H6].

Jako comparatum (1): Y wzruffyl wiatry zewrflech czelci fwiata iz wzburzyly obloki tak iz ptacy iako proch fpowietrza lecieli/ a padali dobrowolnie przed namioty ich. *RejPs* 115v; [*PsKra* 1532 69]. ~

W charakterystycznych polaczeniach: ptak (ptacy) gniezdzil sie, (przy-, wz-, z)lata(ja) ((od-, prze-, przy-, u-, w-, wy-, z)leci (leca)) (26), legli sie, spiewa (poczyna spiewac) (3); ptak biały, chudy, cudny (2), czarny (4), czerwony, czysty [= nieskazony rytualnie] (4), dobry, drobny, grzebiący (grzebiennik) (3), w klatce (2), (nie)lotny (3), mały (4), nierychły, pływający, prędkie (2), szary, wielki, żółty.

Przysłowia: Stupidus, Zdumiály/ zmlkly/ ochotny yako pień ná ptaki/ głupi by ładło/ przypowieść. *Mącz* 423d, 476b.

Y woyt choć tak cicho chodzi Iednak on fwego vgodzi [...] A fnadz nieborak máło krzyw Bo koždy ptak fwym nosem żyw *RejRozpr* Kv.

Szpetny pták źle fpiewa. *RejWiz* 49 marg.

iz [ksiadz kanonik] iako ptak dobry a toli wzdy w fwe gniazdo nie plugawil/ ale iako moze chędoży *CzechEp* 323; [*ZbylPRozm* Cv].

[Po pierzu ptaka poznać. *Senatulus* 1004.

aczci jeszcze ptak na powietrzu, a ja rozen na ziemi strugam. *ListyPol II* 1549/243.

Alić oto MiniŃtr(owie) s ProteŃtacya/ káždy rozumial ze coŃ miał przynieŃc. Weyrzawfzy/ vyrzeliŃmy ptaká z puŃtey Ńtodoły. *ŚmigłLup* Av.]

Zwroty: »ptaka chwytać (a. uchwycić, a. nachwytać ptakow), jać, łapać« = *apprehendere avem* *HistAl* [szyk zmienny] (3:3:2): Potym chłop Ńieci rozmiatal/ Głupie nimi ptaki łapał *BierEz* N; PtaŃznik niegdý Ńieci roŃpiął/ Aby ktorego ptaká iał *BierEz* S3v, O4v; *FalZioł* IV 17c; *RejRozpr* F4; *HistAl* A4v; PowŃtał lud a náchwyał ptakow *BielKron* 40; *RejZwierc* 156.

»ptaka nęcić, wabić; nęcenie ptakow« (1:1:1): PtaŃznik dłuęo ptaki nęcił/ A potym więć Ńieć rozrzucił: Aby ie wŃytki połówił *BierEz* O4v; *Mącz* 108c; Swiat Ńidłem ięft ktory bogáctwy y roŃkoŃzámil/ iákoby nęta ptaká wabi *WysKaz* 12.

»(jako) ptaka (u)łowić (a. ptaki połowić)« = *aucupari Calag, Calep; venari PolAnt* [szyk zmienny] (10): *BierEz* K2v, O4v; *FalZioł* V 49v; Bowiem gdy by kto był chcial drzewko iakie vrábić, albo ptaka włowić [*violanti quoque nemus, feras vel alites*], tedy wnet takiemu Ńie ręce Ńkrzywiły z prawá [*lege: sprawá*] CzartowŃká *MiechGlab* [90]; Stoi teź w Ńwięty m piŃmie *Leuitico*/ iz gdy kto włowi źwierzę albo ptaká/ wypuŃc krew z niego w zyemię [...]/ a ze krwiá go nie iedz/ bo we krwi duŃza iego ięft. *BielKron* 36v; *Pantheron sive Pantherum, Pomek*/ yęft nieyáka Ńiadká która ptaki poriwáya y łowiá. *Mącz* 276b; *BudBib Thren* 3/52; *Calag* 541b; *Calep* 113a; *KlonWor* 35.

peryfr. »w ptaki (w)skoczyć (a. wskakować)« = (za)szkodzić sobie, popełni(a)ć głupstwo (3): *RejRozpr* E; Iz mi [Bóg] nie da od cznoty/ nigdziey nie zabładzyc Abych ia miał na waŃze/ ty plone powieŃci Tak prętko w ptaki skoczyć *RejJóz* D8v; A kto prętko w ptaki/ bez czáfu wfkákuie/ Spytay go ięfli potym/ tego nie záluie. *RejZwierc* 133; [*PismaPolit* 614].

Wyrażenia: »ptak domowy [= oswojony, niedziki]« (3): KAczka ięft ptak domowy więtfzi kura *FalZioł* IV 18a, IV 18d; *SarnStat* 1278.

»domowy [= rodzimy] ptak« (1): *Vernaculae volucres cui advenae opponuntur, Domowi poŃpolici ptaci.* *Mącz* 485b.

»ptak latający« (1): Podam cię ku pożárciu ptakom latającym [...] / y zwierzętom polnym. *BibRadz Ez 39/4*.

»leśni ptacy« [szyk 2:1] (3): *FalZioł IV 23d*; Leśni ptacy y zwierzęta / zdrowsze są niż domowe *SienLek 6v*; *SkarŻyw 63*.

»ptak morski« = *avis marina HistAl [szyk 1:1] (2)*: á rzekłszy to [*Anektanabus*] wyłzedł [...] ná pułte miełtca / rwąc tám zioła tárł ie á brał łok od nich / vchwyciwłszy tedy ptaká morskiego poczał nád nim czárować / mázác go łokiem z onych zioł *HistAl A4v*; *RejZwierz 17v*.

peryfr. »muzom poświęcony ptak« = *łabędź, ptak Apollina (1)*: Teraz że nád Ikára pędłszy przewaźnego Pułte brzégi náwiedzę Bołphorá hucznego / Y Syrty Cyréneykié / Muzóm poświęcony Ptak [*poeta zmienia się w łabędzia*] *KochPieś 55*.

bibl. »ptacy niebiescy (ptak niebieski)« = *volucres caeli PolAnt, Vulg; volatilia caeli Vulg [szyk 10:1] (11)*: *OpecŻyw 87*; od ptaká niebieskiego do bydłęcia / przeniełł sie precz *Leop Ier 9/10*; y będzie łcierw ich pokármem ptakom niebieskim / y bełtyam ziemiłkim *Leop Ier 16/4, Soph 1/3; BibRadz I 1b marg, Matth 13/32; BudBib 1.Reg 14/11, Dan 4/12, 21; CzechRozm 114v*; ále [*ziarno gorczycy*] kiedy vroście / więłtze iełt ze włzech zioł ogrodnych: y słtawa się drzewem / ták iż przychodzą ptacy niebiescy [*errata zmienia: powietrzni*] / y miełzkáią ná gáłázkách iego. *WujNT Matth 13/32*.

[»ptaki pierzane«: Y pułzczał [*Bóg*] ná nie iáko proch miełł / y iáko piałek morłki ptaki pierzáne [*volatilia pennata Ps 77/27. PsKraK 1532 69.*]

»ptacy polni« (2): SKowronek iełth Ptak mały / [...] Miedzi ptaki polnemi y lełnemi napierwiey ku Wiołnie łpiewác poczyna. *FalZioł IV 23d; BielSpr 68v*.

bibl. »ptacy powietrzni« = *volatilia caeli(-orum), volucres caeli Vulg, PolAnt; volatilis, volucer PolAnt [szyk 37:1] (38)*: Vczyńmy człowieká ná obraz y podobieństwo náłze / á niechay będzie przełožony rybam morłkim / ptakom powietrznym / bydłtom ziemnym / y tudziez włzytkiey ziemi *Leop Gen 1/26, 3.Reg 21/24, Ps 49/11, Matth 13/32, Luc 8/5*; Niektory co siáł wyłzedł siác náłienia łwego / á gdy siáł / pádáło iedno podle drogi y podeptano ie / á przyleciawłszy ptacy powietrzni wyiedli ie. *BibRadz Luc 8/5, Gen 1/26, 28, 30, 2/19, 20 (14); BielKron 82; RejAp 163, 164, 164v [2 r.], Dd; HistRzym 87; RejPos 62; Chriłtus P. od zbytnie⁸⁰ pogáńłkiego łtaránia się o ty rzeczy docześne / każe pátrzyć ná ptaki powietrzne / iáko ie óciec niebieski żywi *CzechEp 281*; Liłzki máią iámy / y ptacy powietrzni gniazdá: á łyn człowieczy nie ma gdzieby głowę łkłonił. *WujNT Matth 8/20, Matth 6/26, 13/4, 32, Mar 4/4, 32 (10)*.*

»ptak pętkopiory« (1): miedzy góry Vćiekay conadáléy / iáko ptak pętkopiory. Twóy nieprzyaciél łuk wzięł / łtrzał ma ná cięciwie *KochPs 16*.

»ptak skrzydłasty, skrzydła mający« (1:1): *Bełtia et vniuerła pecora, łerpeⁿtes et volucres pennatae*. Zwierzęta y włzytko bydło / węzowie y pthaci skrzydła máiąci. *WróbŻołt 148/10*; [*nie czyńcie sobie*] Wyobráżenia włzelkiego łkotu / ktory ná ziemi podobieństwá włzelákiego ptaká łkrzydłáłtego [*avis alatae*] / ktory lata po niebie. *BudBib Deut 4/17*.

Zestawienia: »ptak drapieźny« = *avis rapax a. rapina vivens Miech [szyk 3:1] (4)*: Tilko to [*wiem*] iż przinólzą do nas z Mołkwy ptaki iedne drapieźne, ná wzraz Orła w wielkołci / iedno iż łkrzydła y

ogon dłuższy mają *MiechGlab* 63, 63; Albo weźmi kurzey żołąci/ węgorzowey/ orley/ [...] y wżelákich drapieźnych ptakow/ co mięsem żywą *SienLek* 65; *GrabowSet* Xv.

»wodny ptak; ptacy co wodą żywi« = *natatilis avis Mącz* [szyk 4:3] (6;1): *RejZwierz* 66v; Mergus, Nór/ ptak wodny nárzáyący fie. *Mącz* 218d, 248c [2 r.], 296d; Ptacy co wodą żywi/ tháko domowi iáko y polni/ Gęsi/ káczki/ Czápłe/ żorawie *SienLek* 6v, 7.

Szeregi: »ptak albo gołąb« (1): O nieftetys mnie/ rzetze Duch Swięty/ Aleć wżdy poydę I w inżą fię poštawę vbierzę/ ptakiem álbo gołębiem fię vtzynię iż fię mnie niebęda mogli dotknąć. Ktory potym łtąpił z wielkim łfumem/ y łthał fię zniebá nátychmiałt głos. *KrowObr* 146v.

»(ani, i, tak) zwierz(ęta) (a. zwierzątko), (a, ani, a(1)bo, i, jako) ptacy (ptak); ptacy z żwierzęty« = *quadrupes aut avis HistAl*; *avis a. volatilis et bestia, volatilis et fera PolAnt* [szyk 24:20] (41;3): Stał fie był boy známienity/ Miedzy ptaki y żwierzęty *BierEz* Q4, H2; *FalZioł* IV 48a; *GlabGad* B2v, D4v; Rozlawłfy okrutnie krew przebránych twoich rozmiotáli ná pokarm ptakom á frogiem żwierzętom ciáła ich *RejPs* 118v, 217, 218; *HistAl* 15v; *RejWiz* 138v; *Leop Gen* 7/8; Znam wżytki ptáki po gorách/ y wżytki żwierzęta polne łá moie. *BibRadz Ps* 50/11, *Gen* 7/8, *Lev* 11/46, *Is* 18/6 [2 r.], *Ez* 44/31, *Esth* 16/23; *BielKron* 4v, 5, 5v, 24, 36v (11); *Mącz* 246d; á ptacy á żwierzęta po łwiátu roznošili košci y šcirwy ich. *RejPos* 264v; *RejZwierz* 70v, 97 *marg*, 156, 246, Bbb3; Też fie znaczą [*nasze wojska*] przes ptaki y przes żwierz/ iegli fie rułzáia [!] s pol/ zwłáfczčá Párdwy/ Kuropátwy/ y inni pthacy polni/ takież żwierzęta wżelkie *BielSpr* 68v, 37v; *BudBib Dan* 4/14; *SkarŻyw* 57; Samem łwá włáfná ręká tę winnicę grodził/ Aby iéy był áni żwierz/ áni zły ptak łzkodził. *KochPieš* 14; *SkarKaz* 82b; *SapEpit* A4; Dżiwuyze fię tu ptakom z inżyymi żwierzęty/ Ze częłto gárdło dáia dla márney ponęty *KlonWor* 27. [*Ponadto w połączeniach szeregowych 40 r.*]

Jako ostatni człon we współrzednym połączeniu dwu- lub wieloczłonowym: »i (albo) inszy(-e) (a. in(n)i) ptacy« (4): Pipio, Pikác álbo piłzczeć yáko młode gołębięta álbo ynłze ptacy. *Mącz* 300d; Oto Ielenie/ Zorawie/ y ini ptacy kiedy do ciepłych kráin w iefieni lecą/ záwdy iednego wodzá łobie obiorá/ zá kthorym idá *Górndworz* Gg; *BielSpr* 68v; Pan ktory chce dobrze żyć/ ma mieć Myšliwca ná kuropátwę/ cietrzewiá/ żorawiá/ gęš/ y ná inłzego ptaká ku żywnošci należácego *GostGosp* 152.

Przen (21) : *RejZwierz* 78, 222v; á prze włtyd y boiazń/ on pták ktory iuř v šieci był/ włpłofzony nie był: począł [šw. *Abramiusz*] iey [synowicy swej] šwiecká á dobrá mył czynić/ bešpiecznieyłzych łłow niłz pierwey wżywáiac. *SkarŻyw* [237]; Y łam zbáwiciel náłz mowi: Błogolłáwieni miłošierni/ ábowiem dołtápia miłošierdzia. A teć to łá duchowne łkrzydłá duchownego ptaká tego/ přędko do niebá lečácego. *LatHar* +[10]v.

Zwrot: »ptak łowić« (1): ŠWięćickich to buiáwe/ záwždy gniazdo było/ Předłię bez pomagáczá/ wielki ptak łowilo. Šwieckimi fie wykřęty/ nigdy nie paráło/ Iedno tego pátrzáło/ co cnoćie przyłtało. *RejZwierz* 83v.

a) *W nawiązaniu do nazwy herbu* (1) : Ten Iáltrżáb [tj. *herb Jastrzębiec*] záwždy domá y v dworu/ Nie miewa nigdy ná cnoćie przemoru/ A kiedy trzebá y wielki ptak łamie/ Dla łławy zacney wżytko pułzcza tanie. *RejZwierz* 210v.

b) *O człowieku* (4) : Náłtáwiał nam [šwiat] krzewiny z roznemi przyłmáki/ [...] Kárty/ Šzáchy/ Wárcaby/ miáłto lepu łtoia/ Přy ktorych fie ci ptacy rádzi też więc broia. *RejWiz* 103v; *SkarŻyw* 31;

Y vpominaiąc nas [Pan]/ ten fwoy dzień przyrownał do sídlá [...]. Iefliś oŝtrożny ptak/ boy fię ŝięci y w ŝczyrym polu. *SkarKaz* 7b; widzę/ zem był prędkopióry Złótemi wnet vpŝtrzony. Y ptak lotem fkóry [tj. skory] Ze mnie fię słał ták ŝliczny/ iz [...] *GosłCast* 19; [Rzadki ptak: dobry á doŝkonály ná vrzędzie człowiek. *SkarKaz* 615b (*Linde*)].

[Zwrot: »ptaki upłaszać«: nie żeby [papież ceremonie] pochwalał/ ále żeby zrázu ptakow nie vpłafzał/ y dla iáwnie fię deklaruie/ że to vczynił *ex Apostolica benignitate BronApokr* 63.]

c) O szatanie (10) : Iáko fię to było iefzcze ná nędznym Adámie okazało/ iz then niefláchetny ptak wybrał to nafienie fłow á przykazania Páńskiego s fercá iego *RejPos* 64v, 64v; Bo Szátan okrutny ptak ten ie [słowo ŝwięte] z nas wybiera/ by fię nie wkorzeniło w nas, o to fię ftára. *ArtKanc* K18.

Wyrażenia: bibl. »ptak nieczysty« = *volucris immunda Vulg* (2); *Leop Apoc* 18/2; vpádló miáfto Bábilon wielkie/ á sftáło fię z niego mieŝzkánie czártowfkie/ á ftraż káżdego ducha nieczyŝtego/ á ftraż káżdego ptaká nieczyŝtego y mierzonego. *RejAp* 147.

»ptak powietrzny« [szyk 4:1] (5): A coż to fą zá ptacy powietrzni? Nicíi infzego iedno oni ŝprzećiwicy náłzy/ co nam y ty ziárná prawdy Páńskiey [...] zátłumiáią. *RejAp* 164v, Dd3; A on powietrzny pthak niefláchetny czárt/ vftáwiczny ŝprzećiwnik náłz/ wybija ie [słowo Pańskie] á zátłumia ie w nas. *RejPos* 65v, 64v, 65.

d) O aniołach (1) :

Wyrażenie: »ptacy niebiescy« (1): Ptacy niebiescy/ nayŝwiętfzy Anyeli/ Z rádoŝciá ná nich [gałázkach Koŝcioła] odpoczynek mieli. *GrabowSet* O2.

a. Ptak łowczy (3) :

Wyrażenie: »myŝliwiec z ptaki« = *np. sokolnik* (1): RZemieŝnicy y Drabi ku ŝpráwie woienney ktorzy fą potrzebni á kthorzy niepotrzebni mamy báczyć/ Naprzod pijánice/ gámraći/ myŝliwcy [!] s ptáki/ Alchimiŝte/ y ci wŝyŝcy ktorzy fię lekkimi rzeczámí obieráią/ ci fię nie godzą *BielSpr* 2v.

Szereg: »(ani) pies albo (a, ani) ptak« [szyk 2:1] (3): *BielKom* A2v; Gdzie fą mocarze te⁸⁰ ŝwiátá ktorzy ze pfy á ptaki grawáli/ zmárli y do pieklá zftąpili. *HistRzym* 98; Wfzák to fám wiefz [...]/ Ze wzgárdny Ptak álbo pies/ gdy mu wymknie Záięc. *PaxLiz* Ev.

b. Mięso ptaków przyrządzone do jedzenia (22) : wydzýałomi fię izem noŝyl wfytky pokarmy ktore bywáią tzyniony náuká piekarfká y ptaky ieŝc znyey *HistJóz* A4v; Kapłonie mięfo miedzy infzemi Ptaki nalepŝze iefth *FalZioł* IV 19c; Porcus Troianus, Pieczony wieprz ptaki álbo ynemi zwiérzety nádziány. *Mącz* 312d; Gdy niekory Filofof mocnie fię ŝpierał/ iz mądry niemoże fię omylić: tedy mu podrzucono ptaká nie tego ktorego on chćiał. á gdy go iadł/ niebédąc tego mnimánia/ żeby mu co podrzucono/ dano mu winę w onem ie⁸⁰ omyleniu. *ModrzBaz* 65; á fiadŝy zá ftoł iedzą/ ále naprzod káżdey potráwy y ptaká ftuczke oderznáwŝy/ ich Wiefczek álbo Czárownik miece pod ftoł *StryjKron* 160.

W połączeniach szeregowych (4): *FalZioł* V 94v; Krol Kalekucki [...] nie iada żadney rzeczy co ŝmierć podeymuie/ to iefť wołow/ ptakow/ y inych tákich *BielKron* 453v, 452v; [o Koŝciele wŝchodnim:] Iz dawione rzeczy/ ptáki y inne zkrwiá y liŝice/ záby/ niedzwiedzie iedzą. *SkarJedn* 232.

Wyrażenia: »domowy ptak« (1): Lepŝze co niebárzo tłuŝte áni chude [...]. Miedzy domowymi ptaki/ naprzod Káplun dobrá tuczá vtuczony/ niezbytnie tłuŝty *SienLek* 6v.

»ptak leśny« (1): A Kuropathwie mięso nad inŝze Ptaki leŝne na ŝmacznieyŝze iefth y na zdrowŝze *FalZioł* IV 22c.

»ptak wodny« (2): Ma iadać dobre wołowe mięso wwarzone/ takieŝ ŝkopowe y cielęcze. Kuri/ pthaki (iedno nie wodne) polewkę z ŝwieżey kapuŝty. *FalZioł* V 94v, V 63v.

Szeregi: »ptaki i kapłony« (1): Pierwey rzadki miał piwo w domu: á teraz winem piwnice wálŝe woniáią. [...] Pierwey proŝte potráwy/ á teraz ptaki y kápłony. *SkarKazSej* 666b.

»ryby, (a, i) ptaki; z rybami i ptaki« [*szyk 5:1*] (4;2): Piŝe o nim [*o Witellusie*] Swetonius/ iŝ ziaadał ná wieczery dwa tyŝiáć ryb/ ptakow ŝiedm tyŝicy ná iné potráwy *BielKron* 146; ále poŝpolity lud iada ryby/ ptaki/ wołow áni krow nie iadaíą *BielKron* 453v, 446 [2 r.]; Drudzy záŝię z rybámi j ptakow pożywáią *WujJud* 195v, 196.

»ptacy, (i) zwierzeta (a. [»zwirzeta«])« (1):A gdy mu [*Baalowi*] náŝtáwiano rozmáitých ptakow y ŝwirzát przypráwionych/ tákŝe y iné iedlá y picia/ tedy to oni popi [*tj. kapłani*] ŝami zyadałi *RejZwierc* 202v; [Ná tym wyŝpye ludzie nágo chodzá/ żywnoŝci doŝyć máyá/ tylko chleb pyeká z ryb/ ptakow/ ŝwirzow obŝitoŝc/ yedzá *BielKron* 1554 232v].

Jako ostatni człón we wŝpółrzędny m połączeniu wieloczłónowym: »i inŝe (wŝzelkie) ptaki« (2): Takieŝ z kapłona tłuŝtego polewka y mięŝo iego/ y mięŝo przepiorcze, kuropatw/ y inŝzych ptakow ŝmacznych/ ktore rzeczy tuczá á richło poŝiláią mdłego człowieka. *FalZioł* V 25v, V 63v.

c. *Wizerunek ptaka lub przypominający ptaka* (8) : Tá ŝiemiá ma wino/ má piwo/ y zboŝe/ ma ŝrebrne gory/ kámienie náyduíą w ŝiemi z rozmáitými figurámi/ ktore ŝámá náturá figuruie/ ŝwierzát/ ptakow dziwných wyobráŝenia. *BielKron* 290.

a. *Herb* (2) : WLaŝne [!] ŝie ná to rozmyŝlał/ Kto ten klenot Krolom przydał/ Orlá ptaká thák zacnego *RejPos* A2.

Wyrazenie: »ptak krolewski« (1): Iŝ Orzeł [...] przywáŝzczón zá Herb [...]. Wzgorę lata pod obłoki/ Przepátruíac ŝwiát ŝyroki/ Y iego rozliczne ŝpráwy/ Iáko ptak Krolewŝki práwy/ Radby wŝytko wiedzyał. *RejPos* A2.

ŝ. *Motyw plastyczny* (5) : Macedonowie [...] Náleŝli tham grob Nina krolá Aŝyryyŝkiego y Perskiego s kámieniá iednego Ametiŝtá wykowány/ ná którym było wryto rozgi y kwiecie rozmáite/ ptaki teŝ s koŝdego rodzáiu ŝpráwione *HistAl* F6v; W dworze onego páłacu [...] były Iáwory złote ná których gáłáskach ŝiedzieli ptacy z rozlicznych rodzáiow/ á koŝdi ptak wedłóg wlaŝnego ŝwego ŝpoŝobu był wymálowan *HistAl* Hv, H2; Náŝláduyćie onego Chrzeŝcijáńŝkiego krolá/ ktory [...] ná choráŝwi ŝwoiey námálowác kazał ptaká/ ktory ŝwoiá krwiá ptaŝzeta od węŝá zaráŝone ożywia. *SkarKazSej* 670a.

d. *Fantastyczne stworzenie w postaci ptaka* (24) : Byli teŝ tám ná tym polu ptacy bárzo ciŝzy lataíący/ á gdy ich kto chcial tknáć/ nátychmiałt pohodŝil s nich ogieñ/ á ták go okrutnie palił *HistAl* K7, L2v [2 r.], M6v; Hárpia pthak s człowieczá głową. *RejWiz* 82 marg; W tey Arábiey piŝá ptaká iednego być ná ŝwiećie Fenixá/ ktory gdy przyydzie ku ŝeŝci ŝet y ŝeŝcidzieliát lat/ ŝtárzeie ŝie *BielKron* 264; w ŝkociey ŝá drzewá máíac owoc ná wyobráŝenie pthaká [...] / kthorykolwiek z drzewá w wodę wpádnie czáfu podobnego [= *odpowiedniego*] / ożywa/ y w ptaká ŝie obraca żywego/ zowá gęŝ drzewiána *BielKron* 277; *Mącz* 298c, 299a; Hárpiae poŝlem do was/ Wilk záŝię powiedział/

Ci ptacy znami będą/ ábyś o tym wiedział: Te pošemy oględác wáfze wáfelkie íprawy/ Co wam trunki y ímáczne íplugáwią potráwy. *BielSen* 7; *WitosłLut* A3v, A4.

W połączeniu z nazwą [w tym: ptak + nazwa (9), nazwa + ptak (1)] (10): Takież pífali dawni Hístorici, iakoby w onich ítronach było mnoítwo złota y írebra, ktore ptaci Gryffowie abo Nogowie wykopuiąc chowaią á ítrzegą *MiechGlab* *4v, 63; *HistAl* L2v [2 r.]; *KrowObr* 228v; *BielKron* 1v [2 r.], 462v; *RejZwierc* 78; (*nagł*) Stániíław Háłká. (-) IAko Fenix ieden ptak ná íwiecie íie rodzi/ Ták z nim rowno ten to náíz zacny Háłká chodzi *PaprPan* D3v.

Wyrażenia: »ptacy Memnonowi« = *ptaki zlatujące się raz do roku na grób Memnona, będące jego towarzyszami przemienionymi lub zrodzonymi z jego popiołu (1):* Nie ták nád grobem płáczą Memnonowym oni Pod Troiá zábitego páná džíwowroni. Dawnowieczni *Heròés* nie tákí žal mieli/ Co od ímutku wielkiego drudzy poptáízelí (*marg*) Ptacy Memnonowi. (-). *KlonŻal* B2.

»morskie ptaki« (1): *Harpiae* [...], Morskie ptaki pánieńską twarz máyące á żadnym obyczáyem nigdy nie nálicone á przeto wielmi drapieźne. *Mącz* 153b.

2. *astron. Cygnus, gwiazdozbiór nieba północnego (1):* (*nagł*) Lábęc. (-) TEn ptak íeít lábęc biały/ nie práwie wielkimi Nie náízbyt téż gwiazdami przyodźian íciemnimi. *KochPhaen* 11.

3. *n-pers (1):*

Zestawienie (1): yakom ya yana pthaka szbyl thedy kyedy my szyą nyedal lupycz kyedy my szerdzy szplotha bral *ZapWar* 1513 nr 2133.

Cf PTASZOMOWCA, [PTASZOWIESZCZEK]